

GRUNDLAGD 1876 AV C. G. ESTLANDER

2014
T. 272
N 0015-248X

Kurt Johansson och den proletäre maskinpoeten Aleksej Gastev

Lars Kleberg

Ryssland vid början av 1900-talet var förvisso rikt på färgstarka och motsägelsefulla personligheter. Aleksej Kapitonovič Gastev (1882–1939), om vilken Kurt Johansson nu skrivit den första större studien, måste ändå sägas vara på en gång häpnadsväckande originell och typisk för sin tid. Originell genom sin förening av motsägelsefulla tendenser och drag, tidstypisk genom att förena just dessa drag i sitt liv.

Föreställ er en ung lärarson, medlem av det ryska socialdemokratiska partiet år 1900, agitator, arresterad för första gången vid 20 års ålder, dömd till förvisning, två gånger i emigration i Paris, yrkesrevolutionär, innehavare av ett dussin täcknamn, arbetare och ingenjör, under Paristiden anställd bl.a. på Renaultverken, proletärpoet, beundrare av Émile Verhaeren, från 1908 syndikalist och i opposition mot bolsjevikerna, efter februarirevolutionen 1917 i Petrograd sekreterare för Metallarbetarförbundet, hyllad som den proletära poesins banérförare, 1920 grundare av Centrala Arbetsinstitutet i Moskva, ledare för den sovjetiska standardiseringskommissionen, apologet för stachanovit rörelsen, arresterad 1938, död i fängelse, utplånad ur den ryska revolutionens historia,

rehabiliterad efter Stalins död. (Först på 1990-talet fastställdes rätt dödsdatum 15.4.1939.)

Poet och ingenjör, syndikalist och tidsstudieman, utopist och standardiseringsteoretiker – det låter som en romanhjärte. Men mannen har existerat och det är Kurt Johanssons förtjänst att efter många års samlande av svåråtkomligt källmaterial ha skrivit den första boken om honom: *Aleksej Gastev: Proletarian Bard of the Machine Age*, som idag framläggs som doktorsavhandling. Den fäster uppmärksamheten på Gastevs betydelse som fenomen – arbetarintellektuell, utopist och förbädare av Rysslands förvandling från u-land till industrilandskap.

Det totala mörker som föll över Aleksej Kapitonovič Gastevs namn och verk natten den 7 september 1938 har ännu tjugofem år efter hans officiella rehabilitering inte varit lätt att skingra. Gastevs viktigaste verk har tryckts om i Sovjetunionen på 1960- och början av 1970-talen, men mycket lite tycks ha skrivits om honom. I Moskva anordnades minneshögtider på Gastevs 80- och 90-årsdagar 1962 och 1972, men på hundraårsdagen skedde ingenting liknande – ett tankvärt faktum i ett land där jubileer annars är så vanliga. I Väst var Aleksej Gastev och Centrala Arbetsinstitutet inte okänt på 1920-talet, den tyske författaren Ernst Toller skrev bl.a. och berättade om sitt besök där. Men några forskningar om Gastevs insatser inom litteraturen eller ergonomin – d.v.s. arbetsvetenskapen, samspelet mellan människa och maskin – har inte kommit till stånd förrän på senare år. I Väst har naturligtvis bristen på tillgängligt källmaterial varit ännu mer hämmande än i Sovjet. Så var det ännu 1980 möjligt att skriva en stor bok om vetenskaplig arbetsorganisation i världen utan att i det sovjetiska avsnittet alls behandla Gastevs insats. Enstaka artiklar från 1970-talets slut av kunniga slavister och sovjethistoriker har förbättrat situationen något.

Orsakerna till tystnaden kring Aleksej Gastevs liv och verk är flera. En av dem är otvivelaktigt hans mångsidighet, som fått gestalten Gastev att hamna mellan två stolar eller snarare mellan två bord: ur ergonomins synpunkt framstår Gastev som poet, ur poesins synpunkt som ergonom. Något annat som snarare tycks ha stött bort än attraherat forskarna från dessa två områden är Gastevs maximalism, hans fanatiska principfasthet och hans glödande

utopism. Men just dessa drag, så typiska för den tid Gastev formades av och till inte ringa del formade, borde snarare attrahera den idéhistoriskt eller kulturhistoriskt intresserade slavisten. Det är därför man har särskild anledning att välkomna den första boken om Gastevs liv och verk, avhandlingen *Aleksej Gastev: Proletarian Bard of the Machine Age*.

Jag skall nu presentera huvuddragen i avhandlingen för att därefter diskutera dess målsättning och metod samt dess plats i forskningen om den tidiga sovjetiska kulturhistorien.

I inledningskapitlet förklarar författaren att hans studie har främst två syften: att beskriva Gastevs biografi, till stora delar hittills okänd, och att följa utvecklingen av Gastevs "utopian ideas about the creation of a new man suited to the advanced industrial society of the future" (s. 9). Denna utopiska syn på den nya människan grundade sig, hävdar avhandlingsförfattaren, dels på vetenskapliga teorier om människan och maskinen i samspel, systemteori och ergonomi, dels på en mer poetisk eller rentav estetisk dyrkan av dynamik, fart och "modernitet" som har uppenbara samband med den italienska och den ryska futurismen. I Gastevs tänkande och poesi ser man hur dessa två element smälter samman eller åtminstone fogas samman av föreställningen om kollektivismen som kännetecknande för det nya socialistiska samhället i vardande.

I kapitel 2 redogörs för den unge Gastevs karriär fram till 1910, då han som tjuugoåttåring hamnade i en långvarig exil i Paris. Det var inte lite som Gastev hunnit med fram till den tidpunkten. Relegerad från lärarseminariet för revolutionär verksamhet blev han snart agitator för socialdemokraterna, förvisades, försörjde sig som industriarbetare och skrev sina första litterära försök. År 1904 blev han arresterad men flydde omedelbart genom hela Ryssland och kom till Paris, där han arbetade och snart lärde sig franska flytande. Han hade kontakter med Lenin, besökte Schweiz och publicerade sina första litterära verk där på ryska under pseudonymen A. Odinokij ("Den ensamme"). I novellen "Prokljatyj vopros" ("Den fördömda frågan") berättas om den unge idealisten Vasilij, som efter ett par möten med prostituerade blivit skrämmd av den våldsamma kraften i den egna sexualiteten och beslutat att i stället "låta människan inom honom segra" och sublimerade sina drifter i

arbetet för det goda, d.v.s. i politiken. Mönstret känns igen från gestalten Rachmetov i Černyševskijs roman *Čto delat'?* (*Vad bör göras?*), menar avhandlingsförfattaren, och är uppenbarligen kännetecknande för Gastevs senare utveckling: visserligen var han gift två gånger men i sitt verk – både det litterära och det arbetsteoretiska – undertryckte han alla slags personliga, individuella känslor och framstod som en stor asket.

Våren 1905 återvände Gastev till Ryssland som bolsjevik och yrkesrevolutionär och deltog i viktiga strejker. Han var också delegat vid de ryska socialdemokraternas 4:e partikongress i Stockholm 1906, varvid han på vägen passerade Åbo, utan att dock – som det verkar – lämna några spår för den senare forskningen. Åren 1907–1910 levde Gastev illegalt i Petersburg med sin nybildade familj, intresserade sig för syndikalismen, bröt med bolsjevikerna, arbetade i olika yrken och återupptog sitt skrivande. Hans många artiklar under rubriken "Rabočij mir" ("Arbetarnas värld"), signerade A. Zorin, i tidskriften *Žizn' dlja vsech* blev vägen till litteraturen. Förmodligen var Aleksej Gastev därmed en av de första arbetarkorrespondenterna i Ryssland och skapare av en ny genre: skisser från arbetarnas liv, skrivna av en arbetare. Kurt Johansson använder dock i sin avhandling texterna från *Žizn' dlja vsech* enbart som källor till författarens personliga och politiska utveckling. Fastän skrivna främst i Paris, i efterhand, ger dessa reportage eller *očerki* intressanta bilder av stämningen bland arbetarna i Petersburg efter den misslyckade revolutionen 1905. Gastevs stil är inte analyserande utan långsam, nästan mässande, påminnande om Gor'kij's revolutionära legend, romanen *En mor*.

I avhandlingens kapitel 3 om åren 1910–1913 breddas perspektivet till att omfatta inte bara Gastevs liv i emigrationen i Paris utan hela den proletära ryska kolonin där, antagligen därför att inte så mycket dokumentation finns att få om huvudpersonens egen verksamhet. Emellertid är framställningen av den ryska kolonin också ganska summarisk, och läsaren hade gärna velat veta mer om den – enligt uppgift omfattade den 50 000 personer (en enorm siffra med tanke på Paris dåvarande befolkning på ca: 600 000) med judiska hantverkare i botten och berömdheter om som Anatolij Lunačarskij och Il'ja Ėrenburg i toppen. Gastev befann sig i mitten, bland de kvalificerade yrkesarbetarna

med politisk medvetenhet. Skrev gjorde han mest för den ryska pressen, framför allt för *Žizn' dlja vsech*, men också något för de ryska Paristidningarna. En viktig händelse där Gastev deltog under dessa år var bildandet – under Lunačarskijs ledning – av föreningen Proletarskaja kul'tura, där några arbetarintellektuella i exil träffades och diskuterade sina litterära försök. Detta var uppenbarligen en förelöpare till massrörelsen efter 1917, Proletkult. Många av dess framtida ledare var med i Paris: Fedor Kalinin, Michail Gerasimov, Pavel Bessalko och Pavel Lebedev-Poljanskij. Tyvärr kan Kurt Johansson inte lämna närmare besked om gruppens verksamhet utan avslutar något snopet med att "its history remains to be written" (s. 42).

Mer i detalj behandlar avhandlingsförfattaren Gastevs journalistik från Parisåren 1910–1913, som skulle bli språngbrädan till den fortsatta litterära banan. Gastevs första reaktion på det moderna industriarbetet i den relativt högeffektiva form han mötte det i Paris var den traditionella marxistiska eller åtminstone socialistiska: arbetet som tvång, grottekvarnen, effektiviteten för utsugningens skull. Men efter hand växlar tonen i Gastevs artiklar. Snart skriver han entusiastiskt om den högmekaniserade storindustrin som löfte om ett framtida kollektivistiskt samhälle – under nya, icke-kapitalistiska ägandeförhållanden, förstås. Frågan om de senare skjuts dock ständigt i skuggan av Gastevs entusiasm för möjligheten av en ny samhällsform (organisationsform) skapad av själva arbetsprocessens utveckling. *Mašinizm* – maskinismen, ett ord som enligt avhandlingsförfattaren (utan närmare hänvisning) är taget från franskan – är lösenordet. Den kan leda till arbetarklassens underkastelse, men Gastev tror snarare på den andra möjligheten – att den skall skapa en ny människa om vilken det heter:

He will know of no personality or individuality. His message will be a passionate aspiration toward distant, unheard-of-worlds, his song will be an impersonal, joyous epic, his work will be self-oblivion, and his thirst for life will attain a titanic force. [---] This beautiful, this marvellous thing can be created by the modern force of machinism!

(Cit. efter avh. s. 50)

Gastevs syn på framtiden var dock inte idyllisk. Lite senare skriver han, fortfarande bejakande utvecklingen genom industrimaskinismen till kollektivism, på följande sätt:

For the first time in the history of the Earth they would give birth to a man who in suffering, in death and destruction, through the mass effort of the great collective, would subdue the old, blood-splattered, grief-soaked world. (Cit. efter avh. s. 52)

I sin diskussion av denna pendling mellan två sätt att se på maskinismen – det mer optimistiska eller det katastrofbejakande – understryker avhandlingsförfattaren Gastevs starka puritanism eller offermoral, som han ger kristna förtecken, och pekar på att de stod i samband med revolutionärens egen asketism.

I Paris började Aleksej Gastev också skriva skönlitterära texter, främst dikter på fri vers eller prosa. Han fortsatte sitt litterära arbete när han återvänt från Paris och produktionen fram till oktoberrevolutionen – alltså åren 1913–1917 – kom att utgöra innehållet i *Poézija rabočego udara*, Gastevs berömda bok som trycktes först 1918 och sedan i sex upplagor fram till och med 1926. I avhandlingen sparas diskussionen av diktsamlingen (i fortsättningen *PRU*) till ett särskilt kapitel. I kapitel 4 behandlas sålunda endast – och det summariskt – Gastevs levnad mellan Paris 1913 och oktoberrevolutionen, år som han tillbringade i Petersburg och förvisad till Sibirien.

Avhandlingens kapitel 5 är fylligare och behandlar revolutionen och inbördeskriget år 1917–1920. Detta är Aleksej Gastevs storhetstid som arbetarintellektuell i betydelsen proletär ledare och kulturpersonlighet. Han blir genast efter februarirevolutionen en centralgestalt i ett av de viktigaste nybildade fackförbunden, Metall – först i Petrograd och sedan i det allryska förbundet, som syndikalistisk generalsekreterare vid sidan om ordföranden, bolsjevikern Aleksandr Šljapnikov. Han skriver flitigt, men nu inte poesi utan cirkulär och upprop. Han deltar inte i ledningen för den hösten 1917 bildade Proletarskaja kul'tura (Proletkult) men organisationen betraktar honom som sin och ger snart efter oktoberrevolutionen ut första upplagan av hans dikter – *PRU*. Gastevs bana som facklig centralgestalt tar ett hastigt slut redan vid allryska Metalls kongress i januari 1918, då den bolsjevikiska fraktionen

röstar bort honom från generalsekreterarposten, förmodligen på grund av hans motstånd mot partikontrollen av fackföreningarna. Här har Kurt Johansson dock bara indirekta bevis att komma med.

Paradoxalt kommer Gastev snart in i centrum igen s.a.s. köksvägen, då Lenin våren 1918 accepterar det i Väst använda effektivitetstänkandet, konkret det s.k. Taylorsystemet för ackordsättning, för att höja disciplinen och produktiviteten i industrin. Syndikalisten träder nu paradoxalt nog fram som den mest brinnande förespråkaren för disciplineringen av de ryska arbetarna under maskinismideologins paroller. Än så länge är det dock fråga om just ideologi. I praktiken måste Gastev ta sin tillflykt till provinsen, sedan till Charkov i Ukraina, där han under 1919 fungerar som kommissarie för den allukrainska Konstsovjeten, d.v.s. som kulturkommissarie. Han är nu känd som författaren till den berömda diktsamlingen *PRU*, som trycks i ständigt nya upplagor. Författaren Viktor Nekrasov berättar att detta var den enda läsningen i hans skola vid sidan om Radiščevs *Resa från Petersburg till Moskva*.

I Charkov träffade Gastev poeten Georgij Petnikov och dennes vän, Velimir Chlebnikov. Omgivningen var alltså futuristisk, och Gastev publicerade sig också tillsammans med avantgardet i Charkov. Hans mest uppmärksammade framträdande i pressen skedde under denna tid annars i tidskriften *Proletarskaja kul'tura* med artikeln "Om tendenser i den proletära kulturen", där Gastev bejakar maskinismen så till den grad att människorna i framtiden tänks bli robotlika, med bokstäver och nummer i stället för namn, och maskinerna i stället för att bli skötta förvandlas till skötare. Proletariatet, hävdar Gastev, skall tillägna sig en "standardiserad psykologi" genom vilken "flyter starka massiva strömmar, som skapar en världshjärna i stället för miljoner enskilda hjärnor". Bejakandet av katastroferna och offren är mer resolut än någonsin: "Katastrofer och dynamik, fångade i en enda grandios rytm – detta är den proletära psykologins beståndsdelar". Brutaliteten i denna framtidsvision var så påfallande att Proletkults filosof Aleksandr Bogdanov ingrep och beskyllde Gastev för att tala för en militär barackpsykologi (efter tsargeneralen Arakčeevs modell) snarare än den organiskt framväxta, spontana kollektivism som var Bogdanovs biologiskt grundade ideal. Ekona av Gastevs vision i Evgenij Zamjatin's roman *My* är uppenbara och har berörts av tidigare

forskare (Lewis & Weber 1975); avhandlingsförfattaren låter sig nöja med ett summariskt omnämnande av saken.

Slutet på inbördeskriget innebar för Aleksej Gastev övergången från politiken och poesin – han skrev bara en ny, kort diktsamling med titeln *Pačka orderov* (1921) som kom att infogas i *PRU* – till det som han själv kom att betrakta som sitt livs stora verk, ja sitt livs största konstverk: Centrala Arbetsinstitutet (Central'nyj Institut Truda, CIT) i Moskva, grundat år 1920 för utvecklingen av en sovjetisk ergonomi (Gastev 1972). Skapandet av CIT, som upptog Gastev åren 1920–1938, ägnas det sista biografiska kapitlet i Kurt Johanssons avhandling (kap. 7). Däremellan, i kap. 6, behandlas valda texter ur *Poëzija rabočego udara*, i detalj och mottagandet av boken i sovjetisk press. För enkelhets skull tar jag upp detta stora kapitel för sig. Kapitel 7 behandlar alltså Gastev som ledare för CIT och skapare av en annan förkortning, NOT (Naučnaja organizacija truda, ”vetenskaplig arbetsorganisation”), ett begrepp som även på senare år använts i sovjetisk debatt, vanligen utan hänvisning till upphovsmannen. Centrala Arbetsinstitutet blev ett laboratorium för effektiva arbetsmetoder med målsättningen *största möjliga kraftutveckling med minsta möjliga energiförlust*. Men drömmen om den robotiserade sovjetiske arbetaren förblev – en dröm. I stället kom Gastevs institut att bli en spjutspets i kampanjen för disciplineringen – politiskt såväl som fackligt – av det ännu mycket bondska och spontanistiska sovjetproletariatet. Tanken att den f.d. syndikalisten skulle bli banbrytare för och direkt engagerad i skapandet av Stachanov-rörelsen på 1930-talet förefaller svindlande, men avhandlingen visar att så var fallet. Kurt Johansson konstaterar inte utan erkänsla att Gastev höll sig utanför kommunistpartiet, som han en gång brutit med, fram till 1931. Skillnaden förefaller dock mest formell, då Gastevs institut och teorier kom att tjäna som drivremmar för den stalinistiska industrialiseringspolitiken i dess mest brutala former – om inte annat så som *ideologi* för att dölja det nya privilegiesystemet, som ju inte byggde på produktivitet utan på politisk lojalitet.

Orsaken till att Aleksej Gastev idag är något av ett begrepp i den sovjetryska litteraturhistorien står att söka i hans poesi – diktsamlingarna *Poëzija rabočego udara* och *Pačka orderov*, på 1920-talet och även i nyupplagorna efter rehabiliteringen av Gastevs

namn tryckta som en bok. Detta verk och dess mottagande ägnas avhandlingens längsta kapitel, det sjätte, omfattande 30 sidor. Poeten Gastev – ”gruvarbetarnas och metallarbetarnas Ovidius”, som Nikolaj Aseev kallade honom – saknar inte intresse ur litteraturhistorisk synpunkt. Som nämnt trycktes *PRU* i sex upplagor fram till 1926, användes som obligatorisk läsning i skolorna och hyllades en tid av så olika storheter som kulturkommissarien Lunačarskij, poeten Velimir Chlebnikov och produktionskonstteoretikern Boris Arvatov.

Avhandlingsförfattaren beskriver i sin analys i kapitel 6 de två diktsamlingarna var för sig. *PRU*, vars texter med få undantag skrevs redan före 1917, är högstämnda, rytmiserade prosadikter till teknikens, industriarbetets och proletarietets ära, ofta av ett par sidors längd. *PO* är ytterligt komprimerad, 10 ”arbetsorder” för den globala kollektiva arbetsprocess som Gastev drömde om. Tendensen till ökad koncentration är dock uppenbar redan i de senare dikterna i *PRU*. Avhandlingsförfattaren går igenom en rad stilistiska drag i prosadikterna: upprepningar, hyperboliska bilder, prosans rytmisering – och så naturligtvis ett ordförråd och en symbolik hämtad från en helt annan värld än de ryska symbolisternas skönhetsrike eller futuristernas antiestetiska gatuvulgaritet. Gastevs konkreta ordförråd kommer verkligen från fabriksvärlden. Ordet *železo* (järn), har en hög frekvens, och Gastevs järnpoesi står, som det sägs (s. 100) i motsats till den tidigare poesins favoritmetaller guld och silver. Paradexemplet är förstås Gastevs kanske mest kända dikt, ”My rastem iz železa” (”Vi växer ur järnet”), som gav upphov till en rad järndikter bland Proletkultpoeterna. Som inspirationskällor för Gastevs retoriska stil nämner Kurt Johansson framför allt Walt Whitmans och Maksim Gor’kij’s prosadikter.

En mer ingående analys än ”My rastem iz železa”, som inleder *PRU*, ägnas ”Bašnja” (”Tornet”). Dikten har tre avsnitt, motsvarande tre perioder i den kollektiva kamp för framtiden som symboliseras av Tornet. I bakgrunden finns förstås Babels torn, men detta torn är av järn, återigen – något mellanting mellan Eiffeltornet och Tatlins aldrig förverkligade monument för III:e Internationalen. Balkar och räls slingrar sig om varandra, allt högre. Arbetarkollektivet är oändligt stort, ja det är hela världens arbetarklass som bygger:

De är tusende. De är en miljon. Miljarder... av arbetarslag dåna i dessa ekon av tornet av järn.

Järnet – järnet!... Labyrinterna visslar.

(Cit. efter avh. s. 138)

Men kampen kräver offer, och poeten ropar oförfärat:

Må det komma nya katastrofer...

Framöver väntar ännu många gravar, ännu många stupade...

Må det komma!

(Cit. efter avh. s. 139)

Den utopiska "Ekspress" är en dikt där ett annat typiskt tema hos Gastev återkommer: universalismen, gränsöverskridandet, globalismen. Genom tunnlar och järnvägar binds jorden samman i en enda produktionsenhet med centrum i Sibirien.

I *Pačka orderov* framstår enligt avhandlingen Gastevs anknytning till den italienska futurismen som tydligast. I *PO*:s tio dikter av olika längd, numrerade 01, 02, 03 o.s.v. finns inte en enda finit verbform utan endast imperativer uttryckta med infinitiv: *vstat'* ("stå upp"), *vkļjucit'* ("ansluta") o.s.v. Dessa drag, liksom bruket av sammansatta ord, hänför avhandlingsförfattaren till Marinettis tekniska manifest. Kommandoord, militär- eller rymdfärjsjargong, staplas efter närmast musikaliska principer, som i ett oratorium. Men visionen är återigen katastrofisk. Avhandlingsförfattaren avstår från långtgående tolkningar. Han säger att det inte var förrän med cybernetikens genombrott på 1960-talet som *PO* började uppfattas som en framtidsvision som "in principle, at least, has been confirmed on many points". För en svensk läsare tycks dock *Aniaras* skräckbilder ligga närmare till hands än poeten Semen Kirsanovs smidigt fungerande teknologiska vision, som citeras på s. 98.

Diktanalyserna följs av en översikt av recensionerna i sovjetrysk press, som visar den blixtnabba genomslagskraft som *PRU* hade efter revolutionen men också hur det snarare var futuristerna som uppfattade och uppskattade det originella i Gastevs formspråk än proletärkritikerna med deras innehållsfixering. Velemir Chlebnikov svarade 1920 för det säkert vackraste erkännandet Gastev fick av någon kollega:

Detta är ett stycke av arbetarelden i dess renaste form, det är inte ”du” eller ”han” utan arbetarfrihetseldens fasta ”jag”, detta är fabriksvisslan som sträcker ut handen ur lågorna för att ta kransen från den trötte Puškins huvud – gjutjärnslöv som smälter i en flammande hand.

(Chlebnikov 1933, 223).

~

Avhandlingsförfattaren säger i inledningen att hans målsättning är ”to fill that lacuna” (s. 9) genom att skissera Gastevs liv och verk fram till 1920, i första hand. ”Liv och verk”, alltså. Lite längre ner samma sida sägs det att uppgiften inte bara gäller biografien utan också att följa utvecklingen av Gastevs idé om den nya människan.

Man måste här ställa några frågor om avhandlingens komposition, eller om vilken genre den tillhör. Liv och verk – det tycks bli biografi plus diktning var för sig: kapitel 2–5 samt kapitel 7 om livet och kapitel 6 om *Poëzija rabočego udara* och receptionen av boken.

Å ena sidan står vi här inför ett enormt faktamaterial som man är imponerad av och tacksam för att få samlat i biografidelarna. Men är det en biografisk metod som författaren använder? Han undviker med några undantag (s. 15–16 samt s. 52) att reflektera över den inre dynamiken, de psykologiska invarianterna som bestämmer biografien. Men vad är en biografi utan psykologisk tolkning annat än en serie händelser, i och för sig väl belagda? Vilken metod ansluter sig boken till, när den saknar metoddiskussion?

Verket, å andra sidan. Vad är egentligen Aleksej Gastevs *verk*? Hans poesi? Varför inte hans journalistik, skisserna från arbetarnas liv? Och vart tar Gastevs teoretiska storverk *Kak nado rabotat'* (Gastev 1922) vägen – också det vore kanske tacksamt för stilanalys? Och vart tar själva Centrala Arbetsinstitutet vägen, som kanske var utopistens största konstverk? Alla dessa delar borde i princip ingå i helheten, om man vill söka de idémässiga invarianterna i Aleksej Gastevs liv och verk.

Jag är skeptisk mot den schematiska uppdelningen i å ena sidan liv, å andra sidan verk, därför att huvudproblemen som fånglar en läsare och – måste man säga – också både griper och skakar en i Aleksej Gastevs gestalt på så sätt tenderar att falla utanför synfältet. Gastev framstår framför allt som ett tidsfenomen – varken som en stor människa eller som en stor poet, åtminstone i Kurt

Johanssons framställning. Ett egenartat fenomen som inte framför allt är en produkt av olika influenser (även om påverkan från Bogdanovs roman *Krasnaja zvezda* och från den franska syndikalismen kunde ha diskuterats med utförligt) eller av en fast personlighet utan *en skärningspunkt* för olika idéer.

Det finns motsägelser i fenomenet Gastev som hade kunnat göras tydligare och diskuterats mer ingående i avhandlingen, t.ex. mellan proletärkulturbegreppet och maskinismen, mellan taylorismens disciplinering och syndikalismen, mellan internationalismen och de ryska proletära revolutionsidéerna. Motsägelseerna mellan expansionsvilja och asketism i Gastevs biografi antyds snarare än lyfts fram. Motsägelseerna mellan framtidsoptimism och katastrofism i de litterära verken kunde ha analyserats djupare, kanske på bekostnad av de ibland pedantiskt noggranna stilistiska analyserna av ganska uniforma texter. Dessa motsägelser hade dessutom kunnat bli mer åskådliga om avhandlingen inte bara tagit upp receptionen av Gastevs böcker i den samtida pressen utan hos så olika författare som Evgenij Zamjatin, Boris Pil'njak och Andrej Platonov (som inte nämns i avhandlingen, trots att han en tid var djupt påverkad av Gastev).

Motsägelseerna i Gastevs utopism kunde ha problematiserats. Från Väst hämtade utopiska idéer – från nihilism till utilitarism – tenderar, när de hamnar på rysk jord, att få rent mytiska dimensioner. Det tycks även gälla Fredrick Winslow Taylors organisationslära. Man kan ställa den 1923 bildade "Liga vremeni" ("Tidsligan"), en organisation som skulle propagera för effektiv tidsekonomi i amerikansk anda (och i vars styrelse Gastev ingick), i kontrast till sociologen S.G. Strumilins observation att det vid denna tid endast fanns högst en klocka per familj i den ryska arbetarklassen (Strumilin 1926). Kulten av maskinen, farten och dynamiken i den ryska och italienska litteraturen och konsten tycks ha stått i omvänd proportion till den existerande tekniska basens låga utvecklingsgrad. Slutligen: den historiska distansen gör idag en annan och mer tragisk motsägelse uppenbar i Gastevs verk. Hans profetiska vision av arbetarklassens offer för den egna befrielsen blev en grym verklighet, där människorna blev offer för det politiska systemet. De gigantiska offer som poeten ser framför sig kom att förverkligas i katastrofer utan frigörelse:

Döda kroppar, varma, kära...
Bliv våra syllar.
Gör skenor av armarna...
Hurra, två tusen in i tåget.
Tre tusen vackra till taken.
Det som skall ske, skall ske.
Uppför.
Vi rusar fram över er, välsignade syllar.

(Cit. efter avh. s. 79)

~

Med avhandlingen *Aleksej Gastev: Proletarian Bard of the Machine Age* har en vit fläck på den sovjetryska kulturhistoriens karta fyllts igen. Förtjänsten för den pionjärgärningen tillkommer Kurt Johansson. Senare forskare kommer att korrigera höjdförhållandena, kanske till och med att visa på floder som avhandlingsförfattaren inte ritat in och vägar som han inte beträtt. Men vem som än gör det kommer hon eller han ändå att göra det *efter* Kurt Johansson och att stå i tacksamhetsskuld till honom.

Avhandlingen är inte ett arbete i Aleksej Gastevs anda. Den är lågmäld snarare än agiterande, osystematisk snarare än högefektiv, undviker motsättningar snarare än spetsar till dem. Den är ödmjuk och oprofetisk. I stället ger den anledning till eftertanke om den onekligen både suggestiva och skakande gestalten Aleksej Gastev. På sätt och vis lyser avhandlingen frid över Gastevs minne, som ingen hittills vågat eller kunnat tala om.

Forskningen kommer säkert att återvända till Aleksej Gastev. Till Gastev som agitator-organisatör-ingenjör-skald, för att parafrasera hans eget säregna språk. Till Gastev som tragisk utopist, som en säregen siare om hur en ny skön värld skulle byggas på arbetarklassens ben, nästan så som Petersburg byggdes på de livegnas lik. Till Gastev som en extatisk längtare, vars drömmar om en total gemenskap, ett uppgående i den allomfattande rörelsen kläddes i den auktoritära självförnekelsens tvångströja. Han ville skapa något *helt nytt* i Ryssland efter revolutionen, men det som fanns att bygga av var ingenting annat än gamla, slitna ord och slitna människor, som inte lät sig förvandla till Den nya människan. Velimir Chlebnikov skrev, med sin egendomliga klarsyn,

kanske den finaste sammanfattningen av Gastevs insats, inte bara som poet. Chlebnikovs framsynthet går inte att ta miste på, även om han som alltid uttryckte sig på sitt eget sätt. Så här formulerade han Gastevs verk:

Ett språk, lånat från dammiga bokhyllor, från falska slitna lakan, ett främmande och oäkta språk i tjänst hos frihetens tanke. [---] Hon [friheten] lånar utslitna, döda ord, men till och med på dessa dammiga strängar lyckas hon spela arbetarlagets sånger [*pesni rabočego udara*], hotfulla, ibland storslagna, ur triangeln 1) vetenskapen 2) planeten jorden och 3) arbetarhandens muskler. Han blickar modigt mot den tid, då "Hellas gudar skall vakna till liv för ateisterna, tankens giganter skall rabbla barnramsor, de tusen bästs poeterna skall kasta sig i havet"; det "vi", i vilket Gastevs "jag" är inneslutet, utbrister heroiskt "men låt ske".

Han går modigt in i den tid, då "jorden skall brista i gråt" och arbetarens händer griper in i universums gång.

Han är arbetets samfällde konstnär, som i de urgamla bönerna byter ut ordet "gud" mot ordet "jag". Hos honom tillber "Jag" av idag sig självt i morgondagen.

Hans tanke är en stormfågel som sliter en ton från stormens högsta vågor.

(Chlebnikov 1933, 223–224).

Texten är Lars Klebergs fakultetsoppositon vid Kurt Johanssons doktorsdisputation den 2 juni 1983 vid Stockholms universitet. Den har förkortats något och bearbetats språkligt men utan att försök till uppdatering med hänsyn till senare forskning. En förteckning över nyare litteratur om Aleksej Gastej, där Kurt Johanssons avhandling refereras till, återfinns som tillägg till texten.

Kurt Johansson

Fil. dr Kurt Johansson, tidigare lektor i ryska vid Åbo Akademi, avled den 13 augusti 2014 i Stockholm vid 86 års ålder.

Kurt Johansson föddes år 1927 i Sundsvall. Han studerade ryska, polska och litteraturhistoria med poetik i Uppsala och blev 1953 fil. mag. i slaviska språk. Han blev assistent vid Slaviska institutionen i Lund 1963. År 1967 utsågs Kurt Johansson till lektor i ryska vid Åbo Akademi. För ämnets framtid och utveckling var det lyckligt att just han blev dess första fasta lärare och institutionsföreståndare.

Han kom som en frisk fläkt, totalt befriad från akademiskt hierarkitänkande. Med sitt öppna, jovialiska lynne, sitt bullrande skratt och sin förmåga att samtidigt vara lärare och kamrat skapade han den atmosfär och gemenskap som blev kännetecknande för Ryska institutionen.

År 1983 disputerade Kurt Johansson på en avhandling som han länge samlat arkivmaterial för, betitlad *Aleksej Gastev: Proletarian Bard of the Machine Age*. Det var den första monografen på något språk om den märklige ryske proletärpoeten och syndikalisten.

Kurt Johansson fick som lektor och grundare av Ryska institutionen vid Åbo Akademi erkänsla för sin gärning genom riddartecknet av första klass av Finlands Lejons orden 1987 och genom Åbo Akademis medalj i brons 1992. Han var hedersledamot av Rikssvenska föreningen i Åbo.

Litteratur

- Velimir Chlebnikov (1933), "O sovremennoj poëzii", i: *Sobranie proizvedenij*, red. Ju. Tynjanov & N. Stepanov, Leningrad: Izdatel'stvo pisatelej, vol. 5, 222–224; *Tvorenija*, Moskva: Sovetskij pisatel' 1986, 632–633
- Aleksej Gastev (1922) *Kak nado rabotat': praktičeskoe vvedenie v nauku organizacii truda*, Moskva: CIT; 2-e izd. Moskva: CIT – VCSPS 1924; 3-e izd. Moskva: Izd-vo VCSPS 1927; nya utgåvor: Moskva: Èkonomika 1966; Moskva: Èkonomika 1972, Moskva: Librokom 2011
- Aleksej Gastev (1971), *Poëzija rabočego udara*, Moskva: Chudožestvennaja literatura
- Kurt Johansson (1983) *Aleksej Gastev: Proletarian Bard of the Machine Age*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International (Stockholm Studies in Russian Literature, 16)
- Kathleen Lewis & Harry Weber (1975) "Zamyatin's *We*, the Proletarian Poets, and Bogdanov's *Red Star*", *Russian Literature Triquarterly*, vol. 12 (1975), 253–278
- S.G. Strumlin (1926) *Rabočij byt v cifrach*, Moskva: Planovoe chozjajstvo

Nyare litteratur om Aleksej Gastev

- Susan Buck-Morss (2000) *Dreamworld and Catastrophe: the Passing of Mass Utopia in East and West*, Cambridge, Mass.: MIT Press
- Rolf Hellebust (2003) *Flesh to Metal: Soviet Literature and the Alchemy of Revolution*, Ithaca: Cornell University Press
- S.M. Kormilov (2000) "Alekssei Gastev", i: P.A. Nikolaev (red.), *Russkie pisateli 20 veka. Biografičeskij slovar'*, Moskva: Bol'saja Rossijskaja ěnciklopedija, 177–178
- Zenovia A. Sochor (1981) "Soviet Taylorism Revisited", *Soviet Studies*, Vol. 33, Number 2 (April, 1981), 246–264
- Richard Stites, *Revolutionary Dreams: Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution*, New York – Oxford: Oxford University Press 1989
- Susanne Strätling (2010) "Poetics of the Tool: Word-Work in the Language Laboratories of the Russian Avant-Garde (Alekssei Gastev)", *Configurations*, Vol. 18, Number 3 (Fall 2010), 309–325
- Aleksej Tkačenko-Gastev (2005) "Poslednie mesjacy žizni Alekseja Kapitonoviča Gasteva v materialach ego sledstvennogo dela v Central'nom Archive FSB"
- (http://www.serafim.spb.ru/index.php?lan=0&module=6&article_id=1114787844, läst 2014-09-25)
- Julia Vaingurt (2013) *Wonderlands of the Avant-Garde: Technology and the Arts in Russia of the 1920s*, Evanston, Ill.: Northwestern University Press